

Politiek en mensenrechten

door Dave van Ooijen¹

Het was Hedy d'Ancona die op 14 augustus 2016 tijdens haar optreden in Zomergasten van de VPRO mijn geheugen opfriste door een fragment te laten zien van de toespraak die de Duitse bondskanselier Angela Merkel op 31 augustus 2015 hield over de vluchtelingen crisis die Europa de laatste paar jaar overspoelt. Het bijzondere van haar speech, mogelijk een omslagpunt over het denken over vluchtelingen, was dat zij het vraagstuk uitdrukkelijk aan mensenrechten koppelde. Na het fragment zei d'Ancona dat Nederland misschien minder moedig is dan mevrouw Merkel. En inderdaad, de speech die de christen-democratische Angela Merkel tijdens haar jaarlijkse zomerse persconferentie met honderd journalisten in Berlijn hield was er een van een bijzondere kaliber. Door diverse Duitse commentatoren werd deze tot de beste en mogelijk belangrijkste van haar kanselierschap betiteld. Volgens sommigen steeg zij met de speech boven zichzelf uit. Merkel laat zien dat een andere voorstelling van zaken, een andere mindset mogelijk is, zoals de Amsterdamse hoogleraar Halleh Ghorashi zegt.

Verklaring van Karlsruhe

Door haar opvatting over de aanpak van de vluchtelingen crisis uitdrukkelijk te verbinden met de lessen die Duitsland uit de tweede wereldoorlog heeft getrokken en met de kernwaarden van de Europese Unie, toonde zij zich opnieuw een verbindende boven de partijen staande leider die niet voor niets al sinds 2005 aan de macht is. Enigszins aangepast herhaalde zij haar speech tijdens het 28e partijcongres van de CDU op 15 december 2015 in Karlsruhe. Tijdens het congres werd ook een uit 24 pagina's bestaande 'Verklaring van Karlsruhe over Terreur en Veiligheid, Vluchtelingen en Integratie' aangenomen die de lijn doortrok. Zoals gezegd was een van de hoogtepunten in haar speech met een hoog moreel gehalte dat zij de wijze waarop Duitsland en Europa de vluchtelingenproblematiek dient aan te pakken uitdrukkelijk verbond met mensenrechten. Daarmee treedt zij in het voetspoor van de in 2010 overleden Franse politiek-filosoof Claude Lefort. In een onlangs door Boom Klassiek uitgebrachte bundel met essays ('*Wat is politiek?*') betoogt Lefort waarom democratie niet zonder rechtstaat en mensenrechten kan.

Kilheid

---

¹ Dave van Ooijen studeerde tussen 1979 en 1985 sociologie en politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde twee keer 'cum laude' af; bij de vakgroep Toegepaste Sociologie en de vakgroep Internationale Betrekkingen. Van 1979 tot 2014 was hij werkzaam bij Vereniging Milieudefensie, de gemeente Amsterdam, Nicis Institute en Platform31. Sinds eind 2014 is hij raadslid/fractievoorzitter voor de PvdA in de gemeente Castricum. Zijn blogs en artikelen verschijnen onder meer op zijn website: www.davevanooijen.nl.

Voor dat ik nader zal ingaan op het werk van Claude Lefort is het goed nog wat langer stil te staan bij de speech die Angela Merkel op 31 augustus 2015 hield. Veel daarvan is in het verbale geweld over de in de speech opgenomen one-liner ('wir schaffen das') verloren gegaan. De speech op zichzelf is evenwel een hoogstandje. Met de speech toonde ze aan de enige leider van enig formaat in Duitsland én Europa te zijn. Terwijl Merkel tot de persconferentie zeer terughoudend was over de vluchtelingencrisis en ze niet reageerde op debatten en protesten tegen het toenemend aantal vluchtelingen dat naar Duitsland kwam, liet zij tijdens de persconferentie zien dat zij er in de tussentijd goed over had nagedacht. Ze liet geen ruimte voor interpretaties. Ze was eerlijk, helder en uitgesproken. Eerlijk was over het feit dat Duitsland in 2015 mogelijk 800.000 vluchtelingen zou kunnen verwachten. Ook eerlijk was ze over het feit dat de vluchtelingencrisis mogelijk niet iets van tijdelijke aard zou zijn, maar gezien de ontwikkelingen in Syrië, Irak en Afghanistan iets van langere duur. Helder en uitgesproken was ze over de vele goede Duitsers die moed hebben getoond door vluchtelingen op te vangen en hulp te bieden. Ze veroordeelde de protesten. Richting neonazi's, rechts-extremisten en racisten gaf ze in een niet mis te verstane boodschap te kennen dat de Duitse rechtsstaat niet zou tolereren dat vluchtelingen worden aangevallen en dat opvangcentra in brand worden gestoken. Zorgen maakte Merkel zich over de haat en de kilheid in de harten van veel mensen. Degenen die tijdens demonstraties door haat te zaaien zouden proberen de bevolking tot vreemdelingenhaat oproepen, zullen volgens Merkel worden vervolgd. Ze riep burgers op om afstand te houden. 'Volg niet degenen die tijdens demonstraties daartoe oproepen', zo zei ze.

Moed en flexibiliteit

Merkel, die zich heeft ontwikkeld tot een wereldleider van formaat, noemde de aanpak van het vluchtelingenprobleem een nationale opgave die iedereen aangaat. Ze vond het een compliment voor iedereen in de verenigde republiek die er in de eerste uren voor heeft gezorgd dat vluchtelingen werden opgevangen. De aanpak vroeg om moed en flexibiliteit. Niet alleen van burgers, ook van de overheid. De Duitse degelijkheid is echt 'super', zo zei Merkel, maar vanaf nu is ook 'Duitse flexibiliteit nodig'. Om de snel toenemende groep vluchtelingen op te vangen is er meer flexibiliteit in het overheidsoptreden nodig. Om problemen op te lossen komt de Duitse regering, zo zei Merkel, met voorstellen om onder bepaalde omstandigheden van de standaard regelgeving af te kunnen wijken om de opvang van vluchtelingen te kunnen vereenvoudigen. Verder komt er een spoedcursus voor leraren Duits om het aanbod van taallessen voor vluchtelingen uit te kunnen breiden. Het doel diende ook te zijn om in iedere eerste opvang medewerkers van het ministerie van arbeid aanwezig te hebben om de kans op integratie te versnellen.

Mensenrechten

'De wereld ziet Duitsland als het land van hoop en kansen', zo zei Merkel. En dat is niet altijd zo geweest, zo zei ze erbij, refererend aan de tweede wereldoorlog. Duitsland heeft waar veel mensen in de oorlog van droomden: burgerrechten, vrijheid en een ordelijke samenleving. 'Vanuit die situatie hebben wij de plicht om hulp te bieden. Duitsland zal dan ook toezien op de eerbiediging van de mensenrechten van ieder individu. Politiek vervolgd hebben in Duitsland een recht op asiel. Ook vluchtelingen uit oorlogsgebieden worden in Duitsland geholpen', zo zei zij in niet mis te verstane woorden tegen de aanwezige journalisten. Ze riep op tot 'deemoed voor het leed van anderen. De meeste vluchtelingen hebben angstige en erbarmelijke momenten beleefd, onder welke de meeste mensen in elkaar zouden storten. Wat zich in Europa afspeelt is geen natuurnu-catastrofe, maar het gevolg van veel catastrofale situaties. Daarom is er geen tolerantie tegenover degenen die de waarde van andere mensen niet in acht nemen.' De lidstaten van de Europese Unie riep ze op Duitsland te volgen. 'Europa als geheel moet

in beweging komen', zei ze. 'De verantwoordelijkheid moet gedeeld worden. Het kan niet zo zijn dat er een Oost- en een West-Europa op dit onderwerp bestaat. Daarbij zei ze dat de universele burgerrechten altijd met Europa en haar geschiedenis is verbonden. Het is een van de fundamenteën van de Europese Unie'. 'Lukt het Europa niet om het vluchtelingenprobleem op te lossen en wordt de verbinding met de universele burgerrechten verbroken, dan zal het Europa niet meer het Europa zijn dat we met z'n allen willen'. Het is in bovenstaand kader zei Merkel aan het eind van haar speech dat Duitsland in het verleden voor hetere vuren heeft gestaan. Ze zei dat het sterke en rijke Duitsland tegen deze grote uitdaging is opgewassen en dat Duitsland na de grotere verantwoordelijkheid in de wereld als gevolg van de vereniging van beide Duitslanden dit ook aan kan: 'Wir schaffen das, und wo uns etwas im Wege steht, muss es überwunden werden'.

Symbolische macht

Met haar speech op 31 augustus 2015 heeft Merkel overtuigend voor het voetlicht gebracht dat Duitsland en Europa voor een historische opgaven staan. Haar speech leidt mogelijk tot een tipping-point voor het debat in Duitsland en Europa. En hoewel Merkel nog veel weerstand zal ondervinden tegen haar aanpak, heeft zij Duitsland gepositioneerd als het morele gidsland in het Europese asielbeleid. Vooral de nadruk die ze legt op de eerbiediging van de universele mensenrechten maakt haar speech zo sterk. Het is een van de thema's die in het werk van de politiek-filosoof Claude Lefort regelmatig terug komt. In de onlangs uitgekomen bundel essays ('*Wat is politiek?*') is mensenrechten een van de centrale thema's. Hoewel het thema in heel het werk van Lefort is terug te vinden, bevat de bundel drie uitgebreide essays over mensenrechten. In deze essays koppelt Lefort mensenrechten aan politiek, de verzorgingsstaat en het internationaal recht. De essays, hoewel soms daterend van 30 jaar geleden, zijn verrassend actueel en een voorbeeld van verbluffend helder denken. Een van de belangrijkste gedachten van Lefort, die deze ontwikkelde op basis van uitvoerige studie van democratieën en totalitaire regimes, is dat een democratie per definitie onbestemd is. Democratie is volgens Lefort een staatsvorm waarvan de macht 'leeg' is, d.w.z. onderwerp van voortdurende strijd is en per definitie symbolisch.

Het politieke

Een belangrijk onderscheid dat Lefort maakt is wat ik maar gemakshalve zal omschrijven als 'het politieke' en 'de politiek'. 'Het politieke' is de ideeënbotsing die continue in een democratie speelt. Een democratie is volgens Lefort een maatschappijvorm die zonder lichaam (permanente soevereïen) regeert, daardoor onbestemd is en constant in een onevenwichtige positie verkeerd. Het is een staatsvorm die niet per definitie goed is, geen verzekering is van vrijheid en rechtvaardigheid voor al zijn burgers en, omdat sprake is van een eeuwige confrontatie van ideeën, continue inspanningen van iedereen (burgers en politici) vraagt. Sociale conflicten zijn in de ogen van Lefort onophefbaar. Alleen door communicatie, het debat en door overtuiging, waarbij een oplossing voor conflicten kan worden gevonden, is een democratie in staat te overleven. 'De politiek' is datgene dat wij westerse mensen normaal als 'de politiek' beschouwen. Dat wil zeggen dat het daarbij gaat om 'de politiek' die door de politieke wetenschappen wordt bestudeerd, de wijze waarop via vastgestelde vertegenwoordigingen tot politieke besluitvorming wordt gekomen. Lefort dwingt met zijn essays om kritisch na te denken over de betekenis van de westerse democratie als politiek regime. Wat gebeurt er als het geloof in democratie afneemt of niet langer meer aanwezig is? Hoe hangt democratie samen met populisme, vreemdelingenhaat en racisme?

Denken en handelen

De postmoderne samenleving van vandaag de dag vraagt volgens Lefort om een nieuwe manier van denken en een nieuwe manier van handelen. Ten eerste met betrekking tot de mensenrechten. Ten tweede door mensenrechten uitdrukkelijk te koppelen aan democratie en rechtstaat. Zonder koppeling, aldus Lefort, worden mensenrechten als iets van het individu gezien. En wanneer iemand mensenrechten als iets van het individu ziet, dan ontnemt degene zich daarmee de mogelijkheid om het verschil tussen totalitarisme en democratie te zien. Als voorbeeld noemt Lefort de ontwikkelingen in Oost-Europese landen ten tijde dat de Sovjet-Unie nog bestond. In deze landen zijn het nooit de individuele rechten die worden geschonden wanneer mensen worden veroordeeld voor het uiten van afwijkende meningen. Evenmin gaat het om vergissingen of fouten, noch om toevallige inbreuken op de wet die zouden voortkomen uit een gebrekkige uitoefening van de macht. Nee, wanneer de mensenrechten worden geschonden, bestaat deze schending alleen in de ogen van de slachtoffers. De macht zelf handelt overeenkomstig het wezen van het regime. Ze geeft niet toe aan willekeur, ze wordt niet overvallen door een behoefte om terug te keren naar het stalinisme, noch leert ze een tegenstander een lesje.

Blindheid

Waar komt die blindheid ten aanzien van mensenrechten toch vandaan? Volgens Lefort is het niet iets eigens van de Oost-Europese landen ten tijde van de Sovjet-Unie. Ook bij conservatieven, anti-individualistische, anti-burgelijke, ja zelfs bij liberale denkers komt deze gedachte volgens Lefort voor. Dat er zo over mensenrechten wordt gedacht heeft volgens Lefort te maken dat veel van dit soort denkers, hoewel hun drijfveren verschillend zijn, geobsedeerd zijn van de feitelijke functie van macht, en deze zich graag willen toe-eigenen, en blind zijn voor de symbolische functie van macht. Het heeft te maken met het eerder genoemde verschil tussen 'het politieke' en 'de politiek'. Wordt alleen gedacht in termen van 'de politiek' en van 'feitelijke macht', dan heeft welhaast vanzelf 'het politieke' en 'het individu' een minder grote betekenis. Dit is waarom volgens Lefort in een democratie populisme, dat zich kan ontwikkelen richting een totalitair regime, voor het oprapen ligt. Doordat een democratie wordt gekenmerkt door een voortdurende strijd om ideeën en belangen, en deze strijd rond bepaalde vraagstukken kan leiden tot zo goed als onoverbrugbare tegenstellingen waardoor onvrede en onrust niet wordt opgelost, komt bijna als vanzelf de roep om een sterke leider bovendrijven. De voortdurende dreiging tot populisme en totalitaire maatregelen is dus een continue dreiging en daarmee een inherent onderdeel van democratie. Juist de onmacht van velen om het politieke karakter van deze verschijnselen te erkennen als zijnde een onderdeel van democratie, die alleen beantwoord kan worden door het belang van democratie, rechtstaat en mensenrechten voorop te stellen, leidt tot 'twijfelende politici' die op hun beurt weer hun gedrag het gevoel van onmacht in de samenleving voeden.

Massa en volk

Alleen door mensenrechten te zien als een natuurlijk recht van elk individu en dit recht te koppelen aan democratie en rechtstaat, wordt het mogelijk om vluchtelingen niet als 'groep' te zien en er vanuit te gaan dat deze 'groep' een bedreiging vormt. Staat, samenleving, volk en natie zijn volgens Lefort in een democratie ondefinieerbare entiteiten. Hetzelfde geldt overigens voor elke andere definitie waarin 'groepen' van bepaalde eigenschappen worden voorzien. Iedereen die de indruk wekt dat dit wel zo is of dat het mogelijk is deze te zien als eenduidig definieerbare entiteiten, bedient zich van een politiek stijlmiddel van 'de politiek' die in de basis een totalitair karakter in zich draagt. Juist het totalitarisme, of dit nu een 'links' of een 'rechts' signatuur draagt, beoogt immers alle tekens van autonomie en individualiteit uit te wissen en 'het individu' te zien als onderdeel van de 'massa' of het 'volk' en daaraan ondergeschikt is. Juist het totalitarisme ontkend daardoor de essentie van mensenrechten. Daar waar geen recht wordt gedaan aan mensenrechten, daar bestaat of wordt de basis gelegd voor totalitarisme.

Mensenrechten zijn niet alleen iets 'van het individu'. Mensenrechten maken een onlosmakelijk onderdeel uit van democratie en rechtstaat. Het is juist vanuit deze gedachtegang dat de speech van Angela Merkel zoveel indruk op mij heeft gemaakt en waarom Angela Merkel er ook zoveel waarde aan hecht, gezien de verbetering waarin ze zich erin heeft vastgebeten. Het legt een basis die voor alle politieke partijen in een democratie zou moeten worden omarmd als fundament om tot een politieke oplossing voor het vluchtelingenvraagstuk te komen. Ook in Nederland. Met dank aan Claude Lefort.

'Wat is politiek?', Claude Lefort, Boom Klassiek, 2016, 392 pagina's, € 27,90